

Prof. dr Mladen Kovačević
Saradnik Instituta za međunarodnu
Politiku i privredu i
redovni član Akademije ekonomskih nauka

UZROCI I POSLEDICE SVETSKE EKONOMSKE KRIZE I POSLEDICE PO SRBIJU

Uzroci i neke posledice svetske ekonomske krize

Uzroci svetske ekonomske krize su vrlo kompleksni i predmet su istraživanja ogromnog broja istraživača iz više naučnih disciplina. Širom sveta napisan je ogroman broj radova posvećen uzrocima i posledica te krize, a sigurno je da će ih biti još znatno više, pogotovu ako se ta kriza oduži, što je, nažalost, vrlo verovatno. Sve je više radova koje ubedljivo dokazuju da je tzv. svetska ekonomska kriza posledice teške društvene krize, krize vrednosnog sistema, krize morala, krize demokratije, krize međunarodnih institucija i sl. Zbog toga, potpuno je besmisleno govoriti o svetskoj finansijskoj krizi. Nema puno smisla i dokazivanja da je u pitanju samo svetska ekonomska kriza. Naime, ako se ne prihvati zaključak da je u pitanju sveukupna kriza savremene civilizacije Zapada koja se prelila na sve delove sveta, sve mere koje se preduzimaju ne bi doprinele prevazilaženju tzv. svetske ekonomske krize. To pogotovu važi u slučaju SAD, gde je tzv. finansijska kriza počela i gde je eskalirala u ekonomsku krizu koja se prelila u druge delove sveta, pogotovu u one zemlje koje su imale isti ili sličan vrednosni sistem, kao što je slučaj sa Velikom Britanijom. Ekonomisti često ističu da je nukleus svetske ekonomske krize – kriza tzv. hipotekarnih kredita. Međutim, oni prećutkuju ili neznaju da su zaposleni u bankama koje su davale te kredite, kao i zaposleni u raznim revizorskim i rejting kućama često obmanjivali potencijalne korisnike tih kredita, ubeđivali ih da oni mogu njih otplaćivati, iako su znali da to neće biti moguće. Dakle, zbog nemorala zaposlenih u bankama i rejting kućama, došlo je do tzv. hipotekarne krize. Do nje je došlo i zbog sve veće nepravde u raspodeli prihoda ostvarenim dinamičnim privrednim aktivnostima koja se ispoljava u simboličnom ili nikakvom rastu dohodaka ogromnog procenta zaposlenih i istovremeno enormnim rastom prihova menadžera i vlasnika kapitala. U poslednjih dvadesetak godina tj. pre i posle prihvatanja tzv. „Reganomike“ u SAD-u i tzv. „Tačerizma“ u Velikoj Britaniji, ekonomska nauka je u tim zemljama svesrdno propagirala ekstremni neoliberalni kapitalizam, koji je, kako nobelovac Jozef Štiglic kaže, imao vrlo ozbiljnu sistemsku grešku koja je morala dovesti do teških deformacija i koja, ako se ponovo nastavi forsiranje tog modela, može dovesti do kolapsa tog tipa kapitalizma. Vrlo je verovatno da bi do kolapsa već došlo da nisu upumpani ogromni iznosi sredstava kako u sferu uslužnog, tako i u sferu proizvodnog sektora. Nažalost, ekonomska nauka u tim, ali i u drugim zemljama imala je ogroman doprinos u enormnom propagiranju tog modela čije su osnovne karakteristike deregulacija privrednih tokova, isključenje

države u sferi privrede, potpuna dominacija tržišta (tzv. „tržišni fundamentalizam“), maksimalna liberalizacija spoljne trgovine (bolje reći uvoza), maksimalna liberalizacija stranih direktnih investicija, sveobuhvatna privatizacija i sl. Umesto kapitalizma u kome je dominirala Kejnsova makroekonomska politika, na scenu je stupila politika koju su propagirali tzv. „momci ih Čikaga“ na čijem je čelu bio čuveni nobelovac Fridman. Njihovo učenje su prihvatili Ronald Regan i Margaret Tačer, a dosledno su ih u tome sledili Klinton i Bler, a do skora je to primenjivao i Gordon Braun. I jedan od najuticajnijih nemačkih filozofa Jirgen Habermas s pravom ističe da je „društveno-darvinistički potencijal slobodnog tržišta proglašen za neprikosnoveni princip i da su na Zapadu pobedili fundamentalisti slobodnog tržišta i to se sada odražava ne samo na politiku prema društvu nego i na spoljnu politiku“. On ističe da su svi oni „izgleda poverovali da jedino neoliberalizam predstavlja vrhunac svetske mudrosti i da se, eto, došlo do večne istine“.

U 1990. godini usvojen je, od strane MMF, Svetske banke i Ministarstva za finansije SAD, tzv. Vašingtonski sporazum koji propisuje 10 stavova koji bi zemlje Latinske Amerike trebalo da primenjuju pri vođenju ekonomske politike ako pretenduju na dobijanje novih kredita. Nakon što je taj program praktično nametnut zemljama Latinske Amerike, ovih „deset božjih zapovesti“ je nametnut i zemljama u tranziciji i polovini postojećih zemalja. U njemu je bilo i dobrih preporuka, ali su dominirali privatizacija, liberalizacija spoljne trgovine i stranih direktnih investicija i deregulacija privrednih tokova. I kao što ovih dana reče navedeni filozof Habermans „centralna poruka tzv. Vašingtonskog koncenzusa glasi: „trickl dawn“ tj. pustite da bogati postanu još bogatiji, a neke mrvice će onda već da stignu do siromašnih“.

Sa povećanjem broja zemalja koji su milom ili na „sugestiju“ MMF-a, Svetske banke i SAD prihvatili pravila Vašingtonskog koncenzusa, odnosno neoliberalizam, pregovori o stvaranju trećeg stuba „svetskog trojstva“ – Svetske trgovinske organizacije dobijali su sve veće šanse za uspeh i početkom 1995. stupila je u život ova organizacija koja svim članicama, ali i zemljama kandidatima za članstvo nameće liberalizaciju spoljne trgovine i stranih direktnih investicija. Broj članica se vrlo dinamično povećavao – sa 104 na 154 do kraja 2008. godine.

Sve važnije zemlje u razvoju, sem Kine i Indije su milom ili po „sugestiji“ MMF, Svetske banke i SAD prihvatile koncept vođenja ekonomske politike koji preporučuje Vašingtonski konsenzus, odnosno model neoliberalizma.

Svim zemljama u tranziciji, sem Slovenije, bio je nametnut koncept reformi i pravila vođenja ekonomske politike koji predlaže Vašingtonski konsenzus, odnosno model neoliberalnog kapitalizma.

To, naravno važi i za Srbiju koja je početkom 2001. godine prihvatila model reformi i ekonomske politike koje su nametali MMF, Svetska banka i Svetska trgovinska organizacija (iako ona nije bila i još uvek nije članica ove Organizacije).

Pored liberalizacije spoljne trgovine, koja znatno više koristila razvijenim nego nerazvijenim zemljama, forsirana je i liberalizacija stranih direktnih investicija koja je najviše koristila sve moćnijim i sve brojnijim transnacionalnim kompanijama, pre svega iz razvijenih zemalja. U 90-tim godinama prošlog, a posebno u prvih osam godina ovog veka došlo je do liberalizacije protoka tzv. špekulativnog kapitala.

Zahvaljujući činjenici da je dolar ostao jedina rezervna valuta, ogromnom prilivu stranog kapitala po brojnim osnovama, SAD su dve decenije trošile znatno više nego što je iznosio njihov bruto domaći proizvod, što se ispoljava kroz ogroman deficit tekućeg računa platnog bilansa. Trošenje budućeg dohotka postala je praksa na svim nivoima u toj zemlji – od pojedinca, porodice, kompanije i države u celini. Sve veća razlika između ukupnog priliva stranog kapitala u zemlju od njegovog ukupnog odliva, omogućavao je višegodišnje veće trošenje od stvorenog BDP. Zbog toga se vrednost akcija i nekretnina u SAD-u enormno povećavala. Zahvaljujući ogromnom prilivu stranog kapitala u banke na teritoriji SAD-a, stvoren je i ogroman kreditni potencijal, pa su banke preko svoje agresivne kampanje dokazivale da će cene stanova i kuća, a zbog toga i visine kirije dinamično rasti i da je racionalno uzeti kredit za njihovu kupovinu ili izgradnju. I kao posledica svega toga, odnos iznosa privatnih dugova prema BDP od početka 80-tih godina prošlog veka pa zaključno sa 2008. godinom se povećao sa 183% na čak 290%. Dugovi domaćinstava prema BDP su se istovremeno povećali sa 48% na 100%. I baš zbog toga, vrlo kompetentni stručnjaci smatraju da napori feeralnih rezervi da poboljšaju likvidnost imaju samo ograničeno dejstvo. Ogroman priliv stranog kapitala u SAD omogućavao je i rast jeftinog uvoza, što je gušilo domaću industriju i dovelo do ogromnog spoljnotrgovinskog i platnog deficita, stimulisalo trošenje i destimulisalo štednju, što je sve skupa moralo da dovede do teške ekonomske krize. Zbog te krize, izgubljenog poverenja u vezi sa tim, sumorne budućnosti koju najavljuju i MMF i niz vrlo uglednih ekonomista, Amerikanci ponovo uče kako da ponovo postanu štedljiviji, ali ako se štedljivost zaista razvije, nastaće poznati Kensov paradoks – anemična tražnja i zbog toga nemogućnost oživljavanja privredne aktivnosti.

U SAD-u, državni sektor je maksimalno zamenjivan privatnim sektorom. Sprovedena je privatizacija čak i penzijskog i zdravstvenog osiguranja, javnog saobraćaja, snabdevanja energijom, školstva, univerzitetskog obrazovanja, kulture, pisanih i elektronskih medija, pa čak i zatvora i delova armije. Krupan kapital, odnosno TNP postaju sve moćniji akteri u svim oblastima društvenog života. One

bitno utiču na stvaranje javnog mnjenja. Kultura, obrazovanje i nauka sve više zavise od interesa ovih kompanija. Demokratija zapada u sve veću krizu. Kapital postaje sve dominantniji u odnosu na politiku. Politika je sve više orijentisana na realizaciji ostvarenja interesa domaćih TNK, posebno kada je u pitanju stvaranje nadnacionalnog odnosno slobodnog svetskog tržišta. I kao posledica svega toga, nejednakost u prihodima i bogatstvu između vrlo malog procenta bogatih i ogromnog procenta siromašnih ili relativno siromašnih biva sve veća, što ima niz negativnih ekonomskih i socijalnih posledica. Zbog svega navedenog i mnogo drugog, kriza morala dobija dramatične razmere.

Sve u svemu, statistički izražen impresivan rast BDP u SAD nije bio zasnovan na zdravim ekonomskim i društvenim temeljima i kao posledica toga morala je doći društvena i ekonomska kriza. Za vreme procvata neoliberalizma u SAD-u, niz ekonomista, na čelu sa čuvenim M.Fridmanom su dobijali nobelove nagrade. Po smrti, u kampusu Čikaškog univerziteta Fridmanu je podignut spomenik. Pre nekoliko meseci velika grupa profesora i asistenata sa tog univerziteta je sadašnjem rukovodstvu predala peticiju sa zahtevom da se taj spomenik skloni, jer je izraz „jednoumlja“. Mnogi intelektualci, pre svega u SAD-u, ali i u drugim zemljama čak ističu da ekonomisti uopšte ne zaslužuju nobelove nagrade, a mnogi zahtevaju da neki od onih koji su ih i dobili zahvaljajući propagiranju neoliberalizma i tržišnog fundamentalizma – da ih vrate.

Kao što smo napomenuli, pod ogromnim uticajem SAD u većoj ili manjoj meri neoliberalizam je prihvaćen u vrlo velikom broju zemalja. Podsećam da je M. Fridman zemljama u tranziciji, početkom 90-tih godina prošlog veka poručivao: „privatizujte, privatizujte i samo privatizujte“, ali početkom ovog veka priznao da je pogrešio konstatujući da sada shvata da je važnije stvoriti pravnu državu, jer bez nje efekti privatizacije su, najblaže rečeno vrlo problematični. Sad su SAD agresivnim metodama „izvozile“ svoj neoliberalni model društvenog i ekonomskog načina života i sem ranije navedenih zemalja, taj model nisu ili su samo delimično prihvatile neke zemlje Evrope i Jugoistočne Azije, a od početka ovog veka, nakon gorkog iskustva, posebno Argentine, taj model je napustio čitav niz zemalja Latinske Amerike.

Ekonomska i društvena kriza koja je u SAD dobila dramatične razmere i kojoj se ne vidi kraj, kao što smo napomenuli, prelila se u sve delove sveta i praktično u sve zemlje, a posebno u Island, Letoniju, Litvaniju i Mađarsku, pa i Slovačku, a na području Balkana u Hrvatsku, Crnu Goru, Srbiju, Bugarsku, Rumuniju, pa i Grčku. Tragikomično je da je čuveni engleski univerzitet Kembridž u kome je koncentrisana ogromna univerzitetska elita Velike Britanije ostao bez 300 miliona funti koje je zbog visoke kamate, bio uložio u banke Islanda. Širom sveta, kako među političarima tako i među naučnim radnicima iz više društvenih nauka ističe se da neoliberalizam bio težak promašaj i da je doneo mnogo

više štete nego koristi i da je zbog toga izgubljeno poverenje naroda i da ga zbog toga treba što pre napustiti. U tom pogledu, među najuticajnijim političarima posebno se ističe francuski predsednik Sarkozy koji kaže sledeće: „sa samoregulacijom je svršeno, sa lese ferom je svršeno, sa idejom o svemogućem tržištu koje je uvek u pravu je svršeno, pa nam je stoga preko potrebno preuređenje kapitalizma“.

Ogroman je broj vrlo uglednih svetskih ekonomista koji su u daljoj ili bližoj prošlosti žestoko kritikovali glorifikaciju tržišta. Navedimo samo nekoliko od njih.

Kada se govori o istaknutim ekonomistima koji su u daljoj prošlosti kritikovali glorifikaciju tržišta trebalo bi istaći Karla Polonji koji je pre nešto više od 50 godina u njegovoj klasičnoj studiji *Velika transformacija* napisao: „Naše je stanovište da ideja o samoregulatornom tržištu predstavlja čistu utopiju. Takva institucija ne bi mogla da postoji ni u jednom dobu, a da ne uništi ljudsku ili prirodnu supstancu zajednice; ona bi čoveka fizički razorila, a prirodnu okolinu opustošila“.

Čuveni, verovatno poslednji živi ekonomista univerzalac, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju (1970.g.), pobornik kenzijske makroekonomske politike, početkom marta tekuće godine je izjavio sledeće:

- a) sada vidimo koliko je Milton Fridman grešio tvrdeći da tržište može da se reguliše samo,
- b) danas shvatamo koliko je Regan pogrešio kada je izjavio da vlada nije rešenje – već problem,
- c) danas se ideologija koja je bila dominantna poslednjih decenija pokazuje kao pogrešna,
- d) danas svi shvataju da, suprotno prethodnom uverenju, problem ne može da bude rešen bez učešća države, odnosno vlade,
- e) danas ponovo prihvatamo Kejnsovu ideju po kojoj poreska politika i deficitarna potrošnja igraju glavnu ulogu u vođenju tržišne privrede,
- f) voleo bih da je Fridman poživeo da vidi kako je njegov ekstremizam doprineo uništenju njegovih ideja,
- g) ovo je zasigurno najgora situacija u kojoj su SAD i ostatak sveta našli od Drugog svetskog rata, a u nekim sektorima, kao što je tržište nekretnina – situacija je još dramatičnija,
- h) trenutna predviđanja po kojima će do delimičnog oporavka doći u drugoj polovini 2009. g. nisu realistična i ne verujem da će oporavak nastupiti pre 2012.g, a možda čak 2014. godine.

Čuveni indijski ekonomista i filozof, dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju (1998.g.) prof. na Harvardu i savetnik nekih zemalja i institucija u cilju minimiziranja negativnih efekata svetske ekonomske krize – Amartja Sen, početkom ove godine, je izjavio sledeće:

- a) neophodan je dobar savez države i tržišta,
- b) ne možemo isključivo da zavisimo od tržišne ekonomije,
- c) država takođe ima ulogu koju treba da dobro odigra,
- d) poreklo ove krize je u eliminisanju regulative pod predsednikom Bušom, a kasnije Reganom i Klintonom,
- e) u toku tih godina eliminisani su mehanizmi kontrole koji bi ograničavali stvaranje prljavih aktiva poput onih koji su urušili bankarski sistem,
- f) bilo je ogromnih nedostataka odgovornosti i neophodno je da država uspostavi potrebne regulative,
- g) tržište može da bude dinamičan instrument ekonomskog napretka, to treba priznati i nema razloga da se odbaci, ali treba regulisati njegovo funkcionisanje,
- h) tržišnoj ekonomiji je neophodno uzajamno poverenje, a kada se ono uništi, kao što je slučaj sada, veoma ga je teško obnoviti,
- i) ono što je počelo kao mala kriza, uvećalo se zbog dubokog nepoverenja finansijskih institucija prema ostatku privrede,
- j) MMF-u, Svetkoj banci i ostalim institucijama nastalim u Breonvudsu, potrebna je duboka revizija,
- k) sve je više jasno da je finansijska stabilnost zajednično dobro i da prema tome treba da uložimo veliki koordinirani napor da bismo to postigli.

Navedimo i nekoliko zapažanja Naoma Čomskog, koga su Forin policy i engleski Prospect u 2005. godini stavili na sam vrh rang liste vodećih naučnika planete koji je u upravo objavljenoj knjizi *Propale države, nasilje vlasti i napadi na demokratiju* istakao sledeće: „SAD su dobile karakteristike propale države i osećaju nedostatak demokratije“ i da je u njima „ekonomska politika definisana od finansijskih institucija i osoba koje su dovele zemlju do propasti i još vode u propast dobar deo sveta i ta ekonomska politika je usmerena da obogati mali segment stanovništva“.

Mogli bismo navesti još ogroman broj nalaza, stavova i pesimističkih prognoza koji govore o vremenu trajanja te takozvane svetske ekonomske krize.

Bitno je naglasiti da je ona i do sada proizvela niz teških ekonomskih i socijalnih posledica koji će se vremenom samo povećavati. Među najtežim posledicama su:

- a) smanjenje svetskog bruto domaćeg proizvoda,
- b) povećanje nezaposlenosti,
- c) smanjenje volumena, a pogotvu vrednosti svetske trgovine proizvoda i usluga,

- d) bitno smanjenje stranih direktnih investicija,
- e) sve teže dobijanje kredita u inostranstvu i zapadanje u dužničku krizu čitavog niza zemalja,
- f) smanjenje priliva deviza po osnovu doznaka radnika zaposlenih u inostranstvu,
- g) protekcionizam koji praktikuje sve veći broj zemalja,
- h) sve veće gubljenje poverenja, naročito posle samita G-20 održanog početkom aprila tekuće godine,
- i) kriza Svetske trgovinske organizacije, pogotovu nakon nagoveštaja najvećeg pobornika slobodne svetske trgovine SAD da se mogu povući ih te organizacije.

S obzirom na temu naše rasprave, istaći ću samo da će, po proceni Svetske trgovinske organizacije, u 2009. godini fizički obim svetske trgovine biti za preko 9% manji nego prethodne godine. Imajući to u vidu kao i da će, po projekcijama Svetske banke, cene niza proizvoda – od nafte, obojenih metala, proizvoda crne metalurgije, pa do automobila i niza usluga u 2009. godini biti znatno niže nego u 2008. godini, jasno je da će vrednost svetske robne trgovine i trgovine uslugama biti znatno manja nego što je bila prethodne godine. To je već i sada teško pogodilo i još će teže pogoditi zemlje koje imaju vrlo visoke tzv. izvozne koeficijente, kao što su Hong-Kong, Singapur, Irska, Belgija, Holandija, Slovačka, Mađarska, Slovenija, Malezija i dr. To će teško pogoditi zemlje u čijoj strukturi izvoza vrlo visoko učešće imaju nafta, obojeni metali, proizvodi crne metalurgije, prirodnog kaučuka i sl. To pogotovu ako su njihovi izvozni koeficijenti vrlo visoki. Naravno da će to teško pogoditi i zemlje u čijoj strukturi deviznog priliva vrlo visoko učešće imaju prihodi od izvoza usluga, kao što je slučaj sa Egiptom, Grčkom, Panamom, Hrvatskom, Kiprom, Kubom i sl.

U ogromnim teškoćama će se naći desetak ekstremno visoko zaduženih zemalja, i naći će se u još većoj nemogućnosti da obezbede nove kredite da bi njima pokrili bar izdatke za servisiranje postojećih spoljnih dugova. Još veći broj zemalja, zbog vrlo verovatnog smanjenja izvoznih prihoda i relativno visokog spoljnog duga i visokog iznosa dospelih obaveza po osnovu servisiranja tih dugova – naći će se u statusu visoko zaduženih.

Na kraju, desetak zemalja od Indije, Vijetnama, Kine pa do Srbije biće pogodjene vrlo verovatnim osetnim smanjenjem doznaka njihovih građana koji rade u inostranstvu, jer će veliki broj ljudi ostati bez posla.

Ovih dana MMF je izneo sumornu procenu negativnih efekata globalne ekonomske krize u ovoj godini. Stručnjaci ove institucije procenjuju da će se svetski BDP u ovoj godini smanjiti za 1,3%, što je najveći pad od završetka Drugog svetskog rata. Oni procenjuju da će BDP u Japanu biti smanjen za

6,2% u Nemačkoj za 5,6%, Italiji 4,4%, V.Britaniji 4,1%, u Francuskoj 3%, u evrozoni 4,2%, u SAD-u za 2,8%. Oni konstatuju da je globalna ekonomija u teškoj recesiji izazvanoj raznom finansijskom krizom i akutnim gubitkom poslovnog poverenja. Oni predviđaju da će posledica teške ekonomske krize biti i masovno bežanje investitora iz zemalja u razvoju da će doći do dramatičnog skoka nezaposlenosti i da će se svetska trgovina smanjiti za 11%. Izvršni direktor te institucije konstatuje da će „2009. godina biti užasna za tekući globalni finansijsko-ekonomski poredak, sa blago naznačenim oporavkom negde tokom 2010. godine kada bi rast svetskog bruto domaćeg proizvoda trebalo da iznosi 1,9%“. Ako se ima u vidu da je MMF samo pre nekoliko meseci za svet u celini za 2009. godinu prognozirao privredni rast od 3,9%, postavlja se pitanje da li se može verovati njegovoj proceni da će u idućoj godini doći do blagog oporavka svetske privrede.

Zbog svega navedeno, ogroman broj ozbiljnih zemalja preduzima dugoročne i kratkoročne mere u cilju minimiziranja negativnih efekata svetske ekonomske krize, smanjenja svetske trgovine, smanjenja stranih direktnih investicija i vrlo verovatno smanjenja dotoka ostalih oblika stranog kapitala.

Pored niza ranije iznetih problema koji prate i koji će pratiti napore razvijenih zemalja da izađu iz ekonomske krize i u vezi sa tim ulaganja ogromnih finansijskih sredstava, pored ranije navedenih, postavlja se niz drugih vrlo važnih pitanja kao što su:

1. da li je realno očekivati da će se brzo povratiti teško poljuljano poverenje kako privrede tako i stanovništva,
2. da li ulaganje tih ogromnih sredstava *de facto* znači spašavanje i nastavak dosadašnjeg neoliberalnog koncepta kapitalizma,
3. koliko će vremena proći dok se dođe do prihvatljivog koncepta tržišnog kapitalizma uz optimalnu regulaciju, pre svega sektora bankarstva,
4. neće li ulaganje ogromnih sredstava u cilju spašavanja posrnutih banaka i kompanija stimulisati banke i kompanije, osiguravajuća društva i sl. da olako ulaze u hazardne aktivnosti računajući da će ih, u slučaju neuspeha, država spašavati (tzv. moral-hazard),
5. kako obezbediti da se sredstva koja su do sada države uložile i koje će ubuduće uložiti u cilju izlaska iz ekonomske krize, zaista u predviđeno vreme vratiti,
6. neće li u slučaju nevratanja uložениh sredstava u predviđenom roku u vreme izlaska iz krize i uspona privrede doći do eskalacije inflacije,
7. šta će se dešavati sa bankama, preduzećima, osiguravajućim društvima i sl. koja su u vreme krize prešla u većinsko vlasništvo države dok budu u tom statusu i da li je realno, pa i opravdano da se ona kasnije ponovo uspešno privatizuju,

8. i na kraju, da li je realno očekivati da će ulaganje finansijskih sredstava dati očekivane rezultate ako je u pitanju društvena kriza pre svega u SAD, i ako se ništa ozbiljnije ne preduzme da se ta kriza prevaziđe

Posledice svetske ekonomske krize po Srbiju

Zbog defektnom društvenog i ekonomskog sistema koji je Srbija praktikovala više od 50 godina, raspada zemlje, sankcija UN, dezinvestiranja u poslednjih petnaestak godina prošlog veka, vazdušne agresije NATO-a, privreda Srbije je krajem prošlog veka bila u katastrofalnom stanju. Nakon značajnog društvenog prevrata, u periodu od početka 2001. pa zaključno sa krajem 2008. godine, samo po osnovu neto spoljnog zaduživanja, neto tekućih transfera, stranih direktnih investiranja, port-folio i drugih investicija – na području Srbije (bez Kosova) slilo se preko 62 milijarde dolara, a ostvaren je, pogotovu ako se ima u vidu vrlo niska startna osnova, vrlo skroman rast BDP – po prosečnoj stopi rasta od oko 5,5% i taj rast se zasnivao pre svega na rastu BDP u sektoru usluga, a on se zasnivao na enormnom rastu uvoza i enormnom rastu priliva stranog kapitala po nizu osnova. Uz to, ovaj rast je bio praćen sa sledećim vrlo nepovoljnim rezultatima:

- a) enorman rast uvoza robe i usluga koji je u dolarskoj vrednosti u 2008. godini bio 7,56 puta veći nego 2000. godine,
- b) fantastičan rast uvoza robe koju je u 2008. prešao 22,2 milijarde dolara i bio je 6,87 puta veći nego 2000. godine,
- c) još veći rast uvoza usluga koji je u 2008. bio za čak 10,2 puta veći nego 2000. godine,
- d) deficit u razmeni robe sa inostranstvom je u 2008. dostigao 11,256 milijardi dolara i bio je 7,1 puta veći nego 2000,
- e) umesto suficita u razmeni usluga sa inostranstvom koji je u 2001. iznosio 244 miliona dolara, u poslednje četiri godine Srbija beleži deficit koji je u 2007. dostigao 347,2, a u 2008. je iznosio 255 miliona dolara,
- f) deficit u razmeni robe i usluga je u 2008. dostigao je 11,51 milijardi dolara i bio je gotovo osam puta veći nego pre osam godina,
- g) deficit tekućeg računa platnog bilansa je dramatično eskalirao – sa 153 miliona dolara u 2000. na čak 8,72 milijardi dolara u 2008. godini i da nije došlo do svetske ekonomske krize u ekonomskoj krizi u Srbiji koja je po nizu osnova smanjila vrednost uvoza u poslednjem kvartalu prošle godine, on bi verovatno prešao 10 milijardi dolara,
- h) spoljni dug, i pored otpisa oko 4,5 milijarde dolara i privremenog vraćanja duga MMF-u i delom duga Svetskoj banci u iznosu od 1,3 milijarde dolara, na kraju 2008. iznosio je čak 30,7

milijardi dolara, tj. bio je za više od 19 milijardi dolara veći nego krajem 2000. godine, a po jednom stanovniku je povećan sa 1.444 na 4.150 dolara.

Imajući u vidu sve prethodno navedeno, mora se postaviti pitanje zašto su, i pored visokog priliva stranog kapitala, ostvareni razočaravajući rezultati u sferi privrednih, spoljno-ekonomskih i spoljno-finansijskih performansi. MMF i brojni neoliberali Srbije ističu da je to posledica zastoja u realizaciji koncepta reformi i mera ekonomske politike koji su prihvaćeni 2001. godine. Za mene i za malu grupu ekonomista nije bilo niti sada ima dileme i od 2001. godine, pa do danas sam dokazivao i dokazujem da je prihvaćeni model reformi imao vrlo ozbiljnu konstrukcionu grešku koja je morala da proizvede sve navedene nepovoljne rezultate. U više radova tokom 2002. i 2003. godine sam predlagao da se taj model napusti i da se prihvati neki adekvatniji, sličan slovenačkom modelu. Međutim, zbog zaključenja sporazuma sa MMF-om o tzv. produženom finansiranju i ubeđenosti samozvanih „vizionara“ privrednih reformi da je taj model, u osnovi zasnovan na neoliberalizmu, jedino prihvatljiv, na moje apele niko nije obraćao pažnju. Sada je većem broju ekonomista jasnije da je osmogodišnja primena tog modela u Srbiji morala dovesti do teških ekonomskih i socijalnih posledica, samo je bilo pitanje kada će one eskalirati i dovesti do sloma sličnog onom kakav je bio u Rusiji (1998.g.) ili u Argentini (2001.g.). Mala je uteha da se slično dešavalo i da je slično stanje u Estoniji, Letoniji, Litvaniji, Mađarskoj, pa i u Rumuniji i Slovačkoj koje su takođe katastrofalno zadužene i čija je privredna situacija vrlo teška i sve one su prvi kandidati iz EU da objave državni bankrot. Nije velika uteha što je slična situacija i sa Hrvatskom i Crnom Gorom.

Osmogodišnje forsiranje modela reformi i mera makroekonomske politike, koji je u osnovi bio zasnovan na neoliberalizmu imalo je za posledicu teške deformacije i tražnje, a još više ponude deviza, što je rezultiralo u sve precenjijoj vrednosti dinara i to je imalo teške ekonomske posledice koje samo delimično ilustruju prethodno navedeni podaci. Sumarna sintetska posledica primenjivanog modela reformi i mera ekonomske politike jeste da je Srbija postala drogerski zavisna od sve većeg priliva stranih sredstava. Na to ukazuju činjenice da se ona prošle godine dodatno zadužila u iznosu od preko 8 milijardi dolara i da je morala da obezbedi priliv stranog kapitala kojim bi se pokrio deficit tekućeg računa platnog bilansa i servisiranje spoljnog duga u ukupnom iznosu od oko 15 milijardi dolara. I pored ogromnog zaduživanja i visokog priliva deviza po osnovu tekućih transfera i stranih direktnih investicija, ona je morala da potroši 2 milijarde i 350 miliona dolara deviznih rezervi kako bi pokrila ukupne devizne izdatke u toj godini.

Stručnjaci MMF su u proleće 2007. godine konstatovali da su tri najveća problema Srbije:

- a) ogroman deficit tekućeg računa platnog bilansa,

- b) netransformisan, glomazan državni sektor,
- c) spoljni dug i visok stepen spoljne zaduženosti.

Tim nalazima tadašnji zvaničnici uopšte nisu poklanjali pažnju. Jedino što su učinili jeste, gle apsurd, da su ukinuli Ministarstvo za ekonomske odnose sa inostranstvom.

Krajem 2007. godine glavni ekonomista Evropske banke za obnovu i razvoj je, na bazi detaljne statističke analize, utvrdio da Srbija spada u grupu šest zemalja u tranziciji koje su najranjivije kada su u pitanju negativni efekti, kako se tada govorilo, svetske finansijske krize. Nisam primetio da je, sem mene, tom nalazu bilo ko poklonio veću pažnju.

U međuvremenu navedeni problemi i ranjivost Srbije kada su u pitanju negativni efekti svetske ekonomske krize su se osetno pojačali tokom 2007. i 2008. godine, ali zvaničnici ni tome nisu poklanjali nužnu pažnju. Koliko su zvaničnici Srbije koji su zaduženi za ekonomsku politiku bili „izgubljeni u vremenu i prostoru“, postalo je jasno kada su u uslovima kada je svetska finansijska kriza dobila sva obeležja svetske ekonomske krize, pa i društvene krize, početkom oktobra dva potpredsednika vlade, zadužena za privredu, izjavili da nas ta kriza neće pogoditi, a jedan od njih je tvrdio da ćemo od nje imati čak i koristi (što sam oštro kritikovao na Savetovanju ekonomista održanom u Novom Sadu sredinom oktobra prošle godine).

Sva ranjivost privrede Srbije i njenih ekonomsko-finansijskih odnosa sa inostranstvom došla je do punog izražaja od momenta kada se tzv. svetska finansijska kriza pretvorila u svetsku ekonomsku krizu, tj. od početka oktobra 2008. godine. Od tada, pa zaključno sa krajem aprila ove godine, Srbija se susreće sa ogromnim problemom nemogućnosti dobijanja novih kredita iz inostranstva. Priliv deviza po osnovu prodaje preduzeća strancima i grin fild investicija takođe se osetno smanjuje, što je posledica svetske ekonomske krize, ali i vrlo niskog kreditnog rejtinga Srbije. Priliv deviza po osnovu tekućih transfera je takođe smanjen, a posebno je smanjen po osnovu izvoza robe i usluga – u prva dva meseca 2009. godine - za oko 21,2%, teško je dokazati, ali ima niz indikacija da se ne mali iznos špekulativnog stranog kapitala povukao iz Srbije. Sve to imalo je za posledicu čak i u uslovima znatnog smanjenja uvoza robe i usluga u prva dva meseca 2009. godine (za oko 25,4%), osetno veći ukupan odliv od ukupnog priliva deviza (za oko 200 miliona dolara), što je imalo za posledicu osetnu deprecijaciju ekstremno precejenog dinara. Ona bi, naravno, bila još veća da NBS nije u poslednja tri-četiri meseca prošle godine prodala oko 900 i u prva dva meseca tekuće godine nešto preko 555 miliona dolara, što je, po mom dubokom ubeđenju, bilo ekonomski potpuno neracionalno, jer još uvek

vrlo precenjen dinar ima za posledicu znatno veće štete nego koristi, što sam više puta proteklih godina dokazivao.

Sve precenjenija vrednost dinara zaključno sa septembrom prošle godine koja je bila, pre svega, posledica modela reformi i mera makroekonomske politike, je najviše doprinela ekstremno velikoj ranjivosti Srbije kada su u pitanju negativni efekti svetske ekonomske krize. Ova kriza je direktno i indirektno doprinela brzom upadanju Srbije u tešku ekonomsku krizu u koju bi ona, istina nešto kasnije, i inače upala. Nije svetska ekonomska kriza doprinela vrlo visokoj inflaciji u Srbiji u prošloj i u prva tri meseca tekuće godine. Naprotiv, da nije bilo te krize, inflacija u Srbiji bi bila još veća, jer su cene, zbog nje, niza vrlo važnih sirovina i reproduccionog materijala, koje Srbija uvozi u većim količinama, na svetskom tržištu drastično smanjene. Nije svetska ekonomska kriza doprinela enormnom rastu uvoza robe i usluga u proteklih osam godina. Ona je čak delom doprinela znatnom smanjenju vrednosti uvoza, kako u poslednjem kvartalu prošle, tako i u prvom kvartalu ove godine. Da nije došlo do svetske ekonomske krize u poslednjem kvartalu prošle godine, deficit spoljnotrgovinskog bilansa i deficit tekućeg računa platnog bilansa u toj godini bili bi još veći. Zahvaljujući svetskoj ekonomskoj krizi, ovi deficiti su osetno smanjeni, kako u poslednjem kvartalu prošle, tako i u prvom kvartalu tekuće godine. Da nije bilo te krize, vrlo je verovatno da bi se intenzivnije obavljalo novo zaduživanje u inostranstvu, kako krajem prošle tako i u prvom kvartalu tekuće godine, pa bi iznos spoljnog duga bio još veći, a obaveze po osnovu njegovog servisiranja bi bile još veće, a one su i sada ogromne. Naime, po izjavi ministra za privredu i regionalni razvoj, Srbija u ovoj godini mora obezbediti 5,8 milijardi evra za servisiranje spoljnog duga. Naravno, da nema nikakvog spora da je svetska ekonomska kriza znatno dodatno doprinela da se Srbija nadje u teškoj ekonomskoj i deviznoj krizi. Nema spora da je smanjenje fizičkog obima svetske trgovine, a naročito drastično smanjenje cena na svetskom tržištu primarnih proizvoda koji imaju visoko učešće u strukturi izvoza Srbije (proizvodi crne i obojene metalurgije, proizvodi pretrohemije i sl.) imalo vrlo veliki uticaj na visok pad izvoza robe iz Srbije u poslednja dva meseca tekuće godine. Svetska ekonomska kriza je doprinela, istina skromnom smanjenju deviznog priliva po osnovu izvoza usluga i tekućih transfera, odnosno doznaka naših radnika zaposlenih u inostranstvu. Sve to je u velikoj meri, direktno i indirektno, doprinelo da industrijska proizvodnja u prva dva meseca, u odnosu na isti period prošle godine, smanjena za čak gotovo 20%. Statistika to još ne pokazuje, ali je neosporno da se znatno smanjio BDP u sektoru usluga, a pošto on i BDP industrije učestvuju sa preko 85% u stvaranju ukupnog BDP Srbije, jasno je da je i on znatno smanjen. Zvaničnici se još uvek pitaju da li je privreda Srbije ušla u recesiju. Moj odgovor na to pitanje je: stanje privrede Srbije je gore i više od recesije, tj. ona se nalazi u teškoj ekonomskoj krizi i biće dobro ako ukupan BDP u 2009. godini ne bude smanjen za više od 10%, a to se lako može desiti, pogotovu ako ne bude rasta poljoprivredne proizvodnje. Da je

u pitanju teška ekonomska kriza privrede Srbije pokazuju, pored predhodno navedenih, i sledeći podaci:

- a) prosečan nivo cena za prva tri meseca, u odnosu na decembar 2008. godine viši je za 5,8% a u odnosu na isti period prošle godine za nešto manje od 10%,
- b) nelikvidnost je dostigla enormne razmere,
- c) gomilanje gubitaka je dostiglo enormne iznose,
- d) broj zaposlenih radnika se iz meseca u mesec smanjuje,
- e) vrlo malo se investira,
- f) sve je veći broj preduzeća koja imaju sve veće teškoće da servisiraju svoje spoljne dugove i preti opasnost da neka od njih, po osnovu relativno malih uzetih kredita u prošlim godinama odu u vlasništvo stranih poverilaca,
- g) u prva dva meseca uvoz opreme, izražen u evrima, u odnosu na isti period prošle godine, je smanjen za 27,2%,
- h) uvoz sirovina i reprodukcioni materijala, takođe izraženih u evrima, je u prva dva meseca smanjen za čak 31,7%.

Sama činjenica da je došlo do drastičnog pada indeksa najkvalitetnijih akcija BELEX 15, odnosno cena akcija najboljih preduzeća Srbije, takođe ukazuje da se privreda Srbije nalazi u velikoj krizi, mada i u ovom slučaju uticaj svetske ekonomske krize je vrlo veliki.

Zbog svega navedenog, a posebno zbog procena da Srbija, bolje reći njena preduzeća po osnovu servisiranja spoljnog duga moraju ove godine obezbediti oko 5,8 milijardi evra, odnosno preračunato u dolare, oko 7,7 milijardi, ona će se vrlo verovatno naći u situaciji eksterne nelikvidnosti, odnosno dužničke krize. Stičem utisak da Vlada tome ne poklanja dovoljnu pažnju. Istina, ona je, verovatno, obezbedila 2,2 milijarde evra za ovu i milijardu evra za iduću godinu preko stend-baj sporazuma sa MMF-om. Međutim, moram ponovo naglasiti da taj aranžman ima niz minusa o kojima zvaničnici uopšte ne govore. Podsećam da je čuveni nobelovac Štiglic, šef tima eksperata koje je izabrao generalni sekretar UN, prilikom posete Beogradu početkom 2001. godine poručio sledeće: „Postoje brojni slučajevi koji pokazuju da saveti MMF-a nisu u skladu sa interesima zemlje kojoj su upućeni. Zato se morate diplomatski suprostaviti „šok terapeutima“ i „monetarnim fundamentalistima“ iz MMF-a braneći vlastite interese. Jer, ulog u tranziciji je mnogo veći od ekonomije; u pitanju je razvoj celokupnog društva“.

Isti ekonomista je u svojoj knjizi *Protivrečnosti globalizacije* žestoko kritikovao MMF za njegov doprinos krizi zemalja Jugoistočne Azije (1997-97), a naročito u slučaju katastrofalne tranzicije u

Rusiji (u periodu 1990-98) i njenog privrednog sloma (1998.g.). Njegova osnovna poruka u toj knjizi jeste da su više uspeha u tranziciji imale one zemlje koje nisu sledile spoljne diktate, MMF-a i drugih, koje su obezbedile socijalnu koheziju, koje su pitanje stanovništva stavile u prvi plan, koje su promene sprovodile postupno, po sopstvenom planu, koje su, konačno težile balansu socijalne pravde i ekonomske efikasnosti. Njegova poenta u ovoj knjizi jeste žestoka kritika ideologije slobodnog tržišta, ideologije diktata iz tzv. Vašingtonskog konsenzusa.

Dobitnik Nobelove nagrade za ekonomiju Edvard Preskot je pre nekoliko godina izjavio „da MMF i Svetska banka donose više štete nego koristi svetskoj privredi i da bi ih trebalo ukinuti, jer politika ovih institucija, koja se sastoji od odobravanja sve većih zajmova zemljama u krizi, je isto što i davanje droge čoveku zavisnom od kokaina“.

U javnosti Srbije potpuno je prošla nezapažena izjava Štiglica, od pre dva meseca, prilikom posete Srbiji, a koja glasi: „Države poput Srbije koje su sklopile stand-by aranžman sa MMF-om nisu imale neke velike koristi od toga, a to se vidi po stanju ekonomije u tim zemljama pre i posle MMF-a“. On dalje ističe da MMF od tih zemalja traži da se njihove centralne banke fokusiraju na smanjenje i održavanje što niže inflacije, dok su finansijska stabilnost, rast, razvoj i rast zaposlenosti bili zapostavljeni.

Na kraju kada se govori o kritikama politike MMF-a, dodajmo da je ovih dana američki ekonomista Džejms Galbrajt (sin čuvenog ekonomiste Džona Keneta Galbrajta i rođeni brat Pitera Galbrajta, prvog američkog ambasadora u nezavisnoj Hrvatskoj) dobronamerno sugerisao Hrvatskoj da ne sklapa sporazum o kreditu sa MMF-om i to je obrazložio sledećim rečima: „Obraćate se za pomoć instituciji koja je vrlo ograničenih intelektualnih kapaciteta i sposobnosti i koja ima jedan te isti recept. MMF nikad nije bio toliko značajan i važan kao što se predstavlja, samo što su se nametnuli određenim regijama, kao što je vaša, gde se nastoji prikazati kao neizbežni i nezamenljivi, iako među ekonomskim intelektualcima ne uživa ugled“. Na kraju, on ističe „da će mere koje će MMF tražiti isticati kao jedino moguće u konkretnoj situaciji, pa će uslediti mere rezanja i štednje koje se uvek svode na novo smanjivanje socijalnih prava“.

Radi pune istine, trebalo bi napomenuti da je MMF ipak u poslednje vreme, bar na rečima, promenio svoju filozofiju i svoje insistiranje na samo onim merama kojima se suzbija inflacija. Pod uticajem svega što se dešava, pre svega u SAD-u, i žestokih kritika na račun njegove „ekonomske filozofije“, MMF, pored monetarne stabilnosti i niske inflacije (bez obzira na „cenu“ toga), u fokusu održive

makroekonomske politike stavlja i razvoj institucija, vladavinu prava, dobro makro vladanje, a uvažava i institucionalno nasleđe i podsticajne i ograničavajuće faktore.

Bez obzira na sve moguće „minuse“ pri zaključivanju send-bay aranžmana sa MMF-om, Vlada Srbije je, po svemu sudeći, jedino u tom sporazumu videla mogućnost da se koliko-toliko „zakrpi“ ogromna devizna rupa u ovoj godini. Naime, čak ako se deficit tekućeg računa platnog bilansa smanji za 25%, on će iznositi oko 7 milijardi dolara (ili oko 5,3 milijarde evra). Dakle, samo za pokriće servisiranja spoljnog duga i za pokriće navedenog deficita Srbija bi morala da obezbedi oko 14,7 milijardi dolara, ili oko 11,1 milijardi evra. S obzirom da će devizni priliv po osnovu tzv. stranih direktnih investicija, a pogotovo priliv po osnovu ostalih investicija biti vrlo skroman, Srbija, preduzeća i banke na njenoj teritoriji će biti prinuđeni da se bore da što većoj meri reprogramiraju i refinansiraju postojeće kredite i obaveze servisiranja koje dospevaju u ovoj, a pogotovu u sledećim godinama. To će, međutim, teško ići, ali i zbog toga oni moraju ulagati maksimalne napore da se na tom planu što više učini. Zbog prethodno navedene tragične drogerske zavisnosti Srbije od stranog kapitala, svi navedeni akteri će se boriti da dobiju nove kredite, ali će i to, kao što smo napomenuli, zbog niskog kreditnog rejtinga zemlje i svetske ekonomske krize ići vrlo teško, pa preti realna opasnost da se devizne rezerve smanje ispod prihvatljivog minimuma i da zemlja, pre svega zbog visokog iznosa privatnih dugova (koji su krajem februara ove godine iznosili oko 14,86 milijardi evra), upadne u sferu eksterne nelikvidnosti, odnosno dužničku krizu.

Zvaničnici su pre izvesnog vremena u Beču pokušali da ubede strane banke da reprogramiraju dugove preduzeća iz Srbije, ali su, izgleda ipak samo dobili blago obećanje da će one nastaviti da kreditiraju ta i druga pouzdana preduzeća.

Zvaničnici obećavaju da će Srbija u ovoj godini dobiti kredite od Svetske banke, od Evropske banke za obnovu i razvoj i Evropske investicione banke, ali je krajnje neizvesno kolika će suma kredita biti.

Zvaničnici su ovih dana priznali da se vode i da će se voditi pregovori sa Kinom i Rusijom oko dobijanja kredita, ali je neizvesno da li će se u tome uspeti. Oni ističu da će se država angažovati oko dobijanja komercijalnih kredita, čak i za popunjavanje budžetskih „rupa“.

Međutim, čak i ako se ostvare želje zvaničnika i preduzeća da se dobije visok iznos novih stranih kredita i ako se postigne uspeh na planu reprogramiranja i refinansiranja postojećih dugova i što više odloži isplata dospelih anuiteta (što je malo verovatno), postavlja se niz vrlo neprijatnih pitanja, a mi ćemo navesti, po našem mišljenju, najvažnija.

Prvo, ako je Srbija od 1.1.2001. do kraja 2008. godine koristila 27,38 milijardi dolara dugoročnih i srednjoročnih kredita i 3,41 milijardu dolara kratkoročnih kredita i ako se i, pored toga, našla u ovako teškoj ekonomskoj i deviznoj situaciji, postavlja se pitanje da li će uzimanje novih kredita i odlaganje servisiranja postojećih dugova u dugom roku doneti više koristi nego štete.

Drugo, pošto je vrlo verovatno da će vrednost izvoza robe i usluga i devizni priliv po osnovu tekućih transfera, odnosno doznaka, biti smanjeni, u slučaju uzimanja novih kredita i odlaganja otplate anuiteta po osnovu postojećih spoljnih dugova, Srbija će se po stepenu spoljne zaduženosti naći u grupi vrlo visokozaduženih zemalja, što će imati niz negativnih ekonomskih i socijalnih posledica.

Treće, ako je vrlo mali deo do sada uzetih stranih kredita bio upotrebljen u širenje izvozno orijentisanih kapaciteta u sferi proizvodnje i u sferi usluga, i ako je vrlo mali deo tih sredstava bio usmeren u razvoj infrastrukture, vrlo je verovatno, da će, u uslovima teške ekonomske krize u Srbiji, tako biti i sa korišćenjem novih stranih kredita.

Četvrto, cene uzimanja novih kredita, odnosno kamatne stope, zbog mnogo čega, o čemu je bilo govora, biće vrlo visoke, a pitanje je da li će oni biti upotrebljeni za proizvodnju dobara i usluga koji će se moći realizovati, pre svega na svetskom tržištu, uz profitnu stopu koja će biti bar na nivou kamatnih stopa koje prate nove kredite.

Peto, postavlja se pitanje morala sadašnje generacije, sadašnjih zvaničnika i menadžmenta preduzeća kada oni, uzimanjem novih i odlaganjem servisiranja postojećih spoljnih dugova, *de facto* zadužuju buduće generacije.

Zbog svega prethodno navedenog, Srbija mora prihvatiti optimalnu strategiju upravljanja spoljnim dugom kojom bi se definisala i optimalna strategija novog zaduživanja, kako države tako i preduzeća.

Zbog ogromnih, rekao bih dramatičnih problema sa kojima se Srbija susreće i sa kojima će se u narednim godinama susretati, ona bi morala prihvatiti jasnu viziju, odnosno optimalnu strategiju društvenih i privrednih reformi u uslovima svetske ekonomske krize koja će, po svemu sudeći, duže trajati. U tom cilju moraju se angažovati vrhunski stručnjaci iz više društvenih nauka, kako oni koji žive u Srbiji tako i oni koji su se afirmisali u dijaspori. Dok se ne usvoje te strategije (ako se uopšte i usvoje), za 2009. godinu, po mom mišljenju, trebalo bi učiniti sledeće:

1. Maksimalno stimulisati poljoprivredu, pre svega preko subvencija i povoljnih kredita, posebno pri kupovini poljoprivredne mehanizacije koja je sada u vrlo lošem stanju.
2. Preko javnih radova i nacionalnog investicionog plana i budžeta što pre revitalizovati sisteme navodnjavanja i stimulisati njihovo širenje.
3. Maksimalno ulagati u Koridor 10, a po mogućnosti i u druge važne saobraćajnice.
4. Maksimalno ulagati napore i preduzimati adekvatne mere kako bi se eliminisale teške deformacije tražnje, a posebno ponude deviza i preduzeti i druge mere kako bi se vrednost dinara što pre svela na realni nivo. Zbog toga, NBS bi trebala da potpuno obustavi prodaju deviza na deviznom tržištu, a ne bi trebalo isključiti i jednokratnu devalvaciju dinara, jer u protivnom preči slom sličan onom u Rusiji (1998.godine), Argentini (2001. godini) i nizu drugih zemalja, što bi imalo teške ekonomske i socijalne posledice.
5. Realizovati planirano smanjenje javne potrošnje.
6. Stvarati stimulatívni privredni ambijent posebno za investiranje.
7. Maksimalno stimulisati strane tzv. *green field* investicije.
8. Umesto praktikovanog smanjenja, maksimalno ulagati u naučnoistraživački rad, naročito u mlade istraživače.
9. Što pre smanjiti nepristojno visoku referentnu, a još nepristojnije komercijalne kamatne stope koje se praktikuju pri kreditiranju privrede.
10. Ulagati maksimalne napore u cilju stvaranja pravne države i vladavine prava.
11. Maksimalno pospešivati preduzeća najveće izvoznike, a neke i spašavati od bankrota (kao što je slučaj sa Petrohemijom).
12. Uvoditi restrikcije pri uvozu robe široke potrošnje koje, u uslovima ogromnog spoljnotrgovinskog deficita i deficita tekućeg računa platnog bilansa, svojim članicama dozvoljava i Svetska trgovinska organizacija, pogotovu ako se zna da Srbija nije a pitanje je kada će postati njena članica.
13. Ako EU do kraja juna ove godine ne odmrzne primenu Sporazuma o stabilizaciji i pridruživanju, Srbija bi trebalo da poništi svoju, s pravne tačke gledišta apsurdnu, a sa ekonomske problematičnu odluku o jednostranoj primeni tog Sporazuma.
14. Pod hitno napustiti praksu da se TOP menadžment u javnim preduzećima bira po osnovu partijske, a ne stručne podobnosti.

Na kraju, svestan sam da ovi i slični predlozi raznih institucija i stručnih ljudi imaju male šanse da se realizuju, pogotovu ako se zna kakva nam je Skupština, kakva je Vlada i da Srbija *de facto* mora

uvažavati „sugestije“ MMF-a. I pored toga, smatrao sam i sada smatram svojom profesionalnom obavezom da kritikujem defektan koncept reformi i mera makroekonomske politike i da predlažem, po mom mišljenju, najvažnije mere kako bi ekonomska situacija Srbije bila što je moguće bolja i kako ona ne bi upala u dužničku krizu, pa čak i doživela slom privrede, što je vrlo moguće.